

BOEKBESPREKINGEN

Arnbak, J.C., J.J. van Cuilenburg en E.J. Dommering (m.m.v. N.A.N.M. van Eijk, L.G. Portielje en P. Slaa), *Verbinding en ontvlechting in de communicatie. Een studie naar toekomstig overheidsbeleid voor de openbare elektronische informatievoorziening*. Amsterdam : O. Cramwinckel, 1990.

Arnbak, J.C., J.J. van Cuilenburg en E.J. Dommering (m.m.v. N.A.N.M. van Eijk, L.G. Portielje en P. Slaa), *De openbare elektronische informatievoorziening. Achtergrondstudies voor het project lange termijn Mediaplanning*. Amsterdam : O. Cramwinckel, 1990. 1991.

Hoewel Nederland een rijke traditie heeft inzake het commissioneren van beleidsondersteunend onderzoek ten behoeve van haar mediabeleid, werd in 1989 een meldenswaardige primeur gevestigd. Toen besloot een gemengde ministeriële commissie een interdisciplinaire groep wetenschappers (rechten, telecommunicatietechniek, communicatiewetenschap) bijeen te brengen die het snel veranderende medialandschap moest inventariseren en analytisch in kaart brengen. Dit resulteerde in twee rapporten waarvan "De openbare elektronische informatievoorziening" de huidige en te verwachten trends in kaart brengt, daar waar "Verbinding en Ontvlechting" vooral het analytische kader aanreikt waarop een toekomstige regulering zou kunnen geënt worden.

Het deel "De openbare elektronische informatievoorziening" is vooral van documentaire waarde en omvat een collectie op bestelling geleverde 'achtergrondstudies' aangaande de actuele situatie. De thematiek die erin aan bod komt gaat van het Nederlandse juridische kader inzake media en telecommunicatie tot en met een, uitstekend, overzicht van de beleidsproblemen in de UK met betrekking tot het omroepduopolie. De onderlinge consistentie van deze stukken is nogal gering en ongeveer de helft van dit rapport is al elders gepubliceerd. Bovendien is niet alles van een even hoge kwaliteit. Het retro- en prospectieve bedoelde deel "Enige regelmatigigheden bij de introductie van nieuwe informatie-technieken" doet, in zijn gesynthetiseerde vorm, bijvoorbeeld onrecht aan het later verschenen (goede) boek van B. van Kaam (Het taaie leven van de dooie letter. Amsterdam : O. Cramwinckel, 1991).

Terwijl het Europese overzichtsdeel inzake actuele beleidsproblemen een kopie is van reeds eerder gepubliceerd, en bekritiseerde werk, van de EUROMEDIA research groep. Het daarin opgenomen stuk met betrekking tot België staat bijvoorbeeld vol flagrante fouten. Zo stelt de auteur dat België tot 1985 enkel een openbaarrechtelijke omroepmonopolie kende, terwijl voor Wereldoorlog II België een gemengd omroepsysteem kende. Maar dit terzijde.

Oorspronkelijk is vooral het eerste deel van dit boek, aangezien dat basismateriaal verschaft dat rechtstreeks aansluit bij de vraag van de opdrachtgever : hoe ziet het Nederlandse communicatiebeleid er uit en welke zijn de te verwachten trends ? Een vrij volledige analyse van de Nederlandstalige mediasituatie, -wetgeving, beleidshistoriek en -techniek wordt hier gepresenteerd.

Het tweede boek "Verbinding en ontvlechting in de communicatie" is daarentegen ronduit belangwekkend. Voor het Nederlandstalige gebied wordt hier immers voor de eerste keer het veranderend communicatieverkeer en bijgevolg de daaruit voortvloeiende beleidsproblemen geschetst op een analytische wijze in kaart gebracht en geproblematiseerd. Die veranderingen zijn voor het grootste deel het gevolg van de opkomst van nieuwe transmissietechnieken (satelliet bijvoorbeeld) en het samengaan tussen micro-elektronica en telecommunicatie. Hierdoor wordt niet alleen een waaier nieuwe communicatiediensten mogelijk (videotext bijvoorbeeld). Van belang, en daar slaat de term verbinding op, is dat dezelfde infrastructures of transportsysteem verschillende communicatiediensten kunnen omvatten. Precies door de integratie van de micro-informatica en telecommunicatie. Zo gaan kabeltelevisiemaatschappijen de videotext-toer op, telefoonexploitanten krijgen belangstelling voor televisie, enzovoort. Dergelijke convergentie of verbinding maakt dat het fysieke onderscheid tussen de verschillende communicatietechnologieën steeds moeilijker wordt : het is dezelfde kabel die zowel televisie als videotext vervoert, het zijn dezelfde telefoonlijnen die ook voor audiovisuele communicatie kunnen worden gebruikt. En dat fenomeen roept zeer complexe beheersvragen op. Immers waar het om gaat, is het samenkomen van twee tot voor kort zeer onderscheiden beheersmodellen - het omroep- en telecommunicatie-model - in één transporttechniek. Dit roept de vraag op hoe omroepregulering, traditioneel gebaseerd op het algemeen belang of de public service, in overeenstemming kan gebracht worden met telecommunicatie regulering, gebaseerd op het overdragen van informatie en niet de inhoud ervan. Hierop een antwoord geven is geen simpele zaak omdat, zoals het boek terecht opmerkt, technologisch gezien in feite alles mogelijk wordt en omdat traditionele regulering vooral vanuit het 'transport'

perspectief werd bekeken. Telefoonlijnen zijn point-to-point communicatie en bijgevolg geen omroep en dus niet vallend onder culturele of wat dan ook overwegingen van algemeen belang. Maar wat als deze telefoonlijnen, via decoders, ook televisie zullen aanbieden. Zo is het perfect mogelijk dat de Nederlandse PTT, onder druk van de deregulering die in Europa heeft plaats gevonden en bijgevolg op zoek naar markuitbreiding, via één of andere leased line televisiekanalen aanbiedt op de Belgische markt om aldus de kabelmaatschappijen te omzeilen die, onder druk van de culturele bezorgdheid van de Belgische regering, verbod daartoe gekregen hebben. Of omgekeerd, als de BRT morgen, in een joint venture met Belgacom, haar omroepfrequenties (die zij in monopolie heeft gekregen omwille van een cultureel motief) ter beschikking stelt van datacasting voor een Europese multinational, is dat dan ook cultuurbeleid of niet ?

Waarmee het tweede kernbegrip aangegeven is waarrond dit boek draait, namelijk ontvlechting tussen de structuur die traditioneel iets mogelijk maakte en de dienst die erop aangeboden wordt.

De grote merite van dit boek bestaat er dan ook in dat deze problematiek op vrij bevattelijke en coherente wijze is weergegeven. Met een noodzakelijke uitwijding naar het technische gebied - de meeste sociaal-wetenschappelijke forecast inzake ISDN bijvoorbeeld onderkennen niet eens het wezenlijke verschil tussen small en broadband terzake. En vooral ook met de nodige aandacht voor de eengemaakte Europese markt. Want het is precies de deregulering die daarvan uitgaat die maakt dat de verschillende actoren uit de media- en telecommunicatiesector op zoek zijn gegaan naar nieuwe markten en synergieën. Hier moet gezegd dat de auteurs een beetje tot hun eigen verwondering ontdekken dat er zoiets bestaat als politieke economie en winstmaximalisatie.

Bovendien worden per onderdeel van de sector (het infrastructuur, transport en applicatieniveau) verschillende toekomstscenario's geschetst die variëren van totale openbaarrechtelijke controle tot en met exclusieve regulering door de markt.

Zo kan men bijvoorbeeld overwegen op het vlak van de infrastructuur van de communicatiediensten een zekere openbaarrechtelijke controle te houden, maar dit wel los te koppelen van de diensten die erop aangeboden worden (bijvoorbeeld omroep). Het punt is alleen dat net zo goed het omgekeerde kan. Er is bijvoorbeeld, binnen het zakelijke discours dat de auteurs aanhouden, geen enkel argument te verzinnen om de ganse infrastructuursector wel te

dereguleren en de omroep niet. Eenvoudigweg omdat geen historische voorbeelden voorhanden zijn die dat zouden kunnen staven. En de reden daarvoor is simpel, maar vanuit het perspectief van het technologie-onderzoek zeer relevant: de technologische mogelijkheid bestond vroeger niet om bijvoorbeeld in plaats van één rendabel op universal service gericht telecommunicatienet toe te laten, er vijftig of meer te voorzien (voor een land als België). De manier waarop in het vroegere Oostblok het vernieuwde telecommunicatienet wordt aangelegd bewijst dat overigens.

En dit laat zien dat de evolutie die de communicatietechnologieën meemaken meer is dan zomaar een kwantitatieve sprong voorwaarts. Het is, om een geladen woord te gebruiken, bijna een paradigmatische shift die mogelijk wordt (het valt zelfs te voorzien dat binnen twintig jaar het concept broadcasting niet meer bestaat); vergelijkbaar met de veranderingen die de gemotoriseerde transportmogelijkheden hebben teweeg gebracht. Alleen waren ook die veranderingen en de te verwachten problemen (mijn auto is, gezien de files, mijn vrijheid niet meer) niet altijd de verwachte.

Waarmee meteen de voornaamste lacune in dit werk is aangegeven. Enerzijds de te grote evidentie waarmee aangenomen wordt dat alles wat technologisch kan ook zal aanvaard worden. Op het vlak van acceptatiedynamieken van (nieuwe) communicatietechnologieën schiet het rapport duidelijk te kort. Anderzijds het gebrek aan een breder, technologisch dynamisch, kader die hogervernoemde paradigmatische shift beter in perspectief zou kunnen plaatsen.

Jean-Claude Burgelman

Bosscher, D.F.J., H. Renner, R.B. Soetendorp & R. Wagenaar (red.), *De wereld na 1945*. Utrecht: Het Spectrum, 1992.

In dit boek wordt geprobeerd om een overzicht te geven van de belangrijke ontwikkelingen in de naoorlogse geschiedenis. In 11 hoofdstukken worden de evoluties in specifieke regio's belicht (West-Europa, Midden- en Oost-Europa, de Sovjetunie, de Verenigde Staten, het Midden-Oosten, Afrika, China, Japan, Zuid-Azië, Zuidoost-Azië en Latijns Amerika). Daarnaast zijn er vijf hoofdstukken die belangrijke thema's (de Koude Oorlog, de rol van internationale organisaties, oorlog en vrede, de dekolonisatie en de Derde Wereld) uit de naoorlogse geschiedenis behandelen. Twee hoofdstukken behandelen de mondiale evoluties in twee specifieke maatschappelijke sectoren: de economie en de

cultuur. Het boek wordt afgesloten met een chronologisch overzicht waarin jaar per jaar de belangrijkste wereldgebeurtenissen worden gerubriceerd in zes rubrieken.

Het is duidelijk dat in een boek met zo een uitgebreid onderwerp de verschillende thema's noodzakelijkerwijze slechts beknopt kunnen worden behandeld. Toch slagen de auteurs er over het algemeen in om de feiten in een historisch perspectief te plaatsen en de samenhang tussen verschillende gebeurtenissen te verduidelijken. Alhoewel de samenstellers zelf in hun voorwoord stellen geen encyclopedische pretenties te hebben, is het boek uitstekend geschikt als naslagwerk om op korte tijd het geheugen omtrent bepaalde feiten op te frissen of in de juiste context te kunnen plaatsen. Een index achteraan het boek helpt hierbij het opzoekingswerk. Het is wel jammer dat bibliografische verwijzingen ontbreken. Een korte bibliografische nota na elk hoofdstuk zou de geïnteresseerde lezer een stuk op weg kunnen helpen. Jammer is ook dat er geen enkele landkaart in het boek is opgenomen.

Ignace Glorieux

Hampsink, R., J. Roosblad, *Nederland en de Islam*. Reeks Recht en Samenleving n° 5. Nijmegen : K.U.Nijmegen, Faculteit Rechtsgeleerdheid, 1992.

Ik zal wel te boosaardig zijn, maar soms bekruipt me het gevoel dat begrippen als 'rechtszekerheid' best wel met enige zin voor relativisme mogen geïnterpreteerd worden. Zo ook nu na het lezen van de eerste bijdrage van René Hampsink in 'Nederland en de Islam'.

Hampsink rapporteert de bevindingen omtrent zijn rechtssociologisch onderzoek naar steunverlening aan islamitische gebedsruimten. Over de strikt juridische aspecten van deze discussie kunnen we kort zijn. Op basis van drie (overigens vrij interpretatieve) rechtsbeginselen, m.n. de godsdienstvrijheid, de rechtsgelijkheid en het principe van de scheiding van kerk en staat, moeten we besluiten dat steunverlening door de overheid kan en mag (op voorwaarde dat ze zich niet met de interne aangelegenheden van de kerk gaat bemoeien). Maar niets wijst uit dat die steunverlening afdwingbaar is.

De interpretaties van de rechtsbeginselen behoren eerder tot een politieke discours dat zich sedert de jaren '60 in Nederland heeft uitgetekend. Deze beschrijving is ongetwijfeld het sterkste deel van Hampsinks bijdrage. De standpunten tekenen zich af rond de verwachte breuklijnen. De liberale VVD

hanteert het vrijheidsprincipe en staat weigerachtig tegenover overheidsfinanciering. De PvdA is verdeeld: enerzijds een groep die de VVD wil volgen in het onderlijnen van het belang van de scheiding tussen kerk en staat, maar anderzijds toch een aantal die twijfelen of het principe van de gelijke kansen de overheidsfinanciering niet kan rechtvaardigen. Ook de discussie tussen de religieuze partijen is verhelderend. De 'grotere' partijen zijn voor een algemene subsidiëring van kerkgemeenschappen, waarbij zij vooral wijzen naar het sociaal en maatschappelijk belang. De 'kleinere' religieuze partijen zijn tegen; enerzijds omdat dan ook de 'paapse' kerk gesubsidieerd wordt, anderzijds omdat ook kleine en religieus 'onzuivere' bewegingen met geld van de gemeenschap zouden functioneren. Vrijzinnigen zijn principieel tegen subsidiëring omdat de ongelovige voor de religie van anderen moet betalen.

De implicaties van deze discussies voor de financiering van islamitische gebedsruimtes wordt besproken aan de hand van drie gevallen. Hieruit onthoud ik vooral dat zowel de historische, als de regionale politieke context waarin de oprichting van de gebedsruimte heeft plaatsgevonden, van doorslaggevende betekenis waren.

De auteur besluit met enkele persoonlijke opmerkingen.

Het onderscheid tussen het juridische en het politieke aspect van de discussie heb ik als lezer zelf gemaakt. Hampsink doet dit zelf niet expliciet, maar spreekt steevast over het juridisch discours, ook al is die politiek van aard. Toch wel merkwaardig.

Even merkwaardig vond ik dat de sociologische onderbouw van de inleiding waarbij de sociale betekenis van gebedsruimtes en de implicaties voor integratie, verder nauwelijks nog aan bod komen. Het interpretatieve verdwijnt voor het beschrijvende naar de achtergrond.

Judith Roosblads bijdrage lijkt geanticipeerd te hebben op deze opmerkingen. Bij haar staat het politiek discours centraal, i.c. rond de vestiging van een islamitische basisschool in Amsterdam, waarbij het duidend en interpretatief aspect primeert. Het is tevens een mooie illustratie hoe een casestudie kwalitatieve informatie kan opleveren. Haar werkwijze was daar niet vreemd aan.

In de eerste fase van haar onderzoek heeft ze ruim aandacht geschonken aan een degelijk conceptueel kader. Haar uitgangspunt is dat de argumentatie pro of contra de oprichting van een islamitische basisschool het best kan begrepen worden aan de hand van de achterliggende normatieve opvattingen van de actoren t.a.v. integratie en emancipatie. Integratie wordt gedefinieerd als het proces waarbij migrantengroepen een plaats in de samenleving zoeken, niet alleen op maatschappelijk vlak, maar ook op het meer particuliere vlak van het

verlies, behoud of versterking van de culturele eigenheid. Het streven naar gelijkwaardige maatschappelijke positie en de ontwikkeling of het behoud van de eigen cultuur heet ze emancipatorisch. Dat hieruit vier uitkomsten van integratieprocessen kunnen resulteren spreekt voor zich. De kernvraag situeert zich daarbij minder op het vlak van de maatschappelijke emancipatie, maar wel rond de vraag of dit nu moet geschieden met of zonder behoud van de culturele eigenheid. Met name de mate van culturele uniformiteit, dan wel pluriformiteit staat hier centraal. In het cultureel-pluralistisch model, waarbij maatschappelijke emancipatie voorop wordt gesteld met behoud en uitwerking van de eigen cultuur en haar netwerken, gaat men ervan uit dat migranten door een groeiend zelfbewustzijn ook beter voor de eigen maatschappelijke rechten zouden kunnen opkomen. De strategie die men voorstaat is die van de verzuiling. Het model dat een cultureel homogene samenleving voorstaat, werkt assimilatiegericht. Eigenlijk gaat dit model ervan uit dat verzuiling net segregatie gaat bewerkstelligen en de achterstellingsmechanismen zal bevorderen. Het multi-etnisch model houdt wat het midden tussen beide voorgenoemde modellen.

Zowel de reconstructie van de discussie tussen de betrokken actoren aan de hand van schriftelijke bronnen (tweede fase van het onderzoek), als de interviews met de actoren (derde fase) worden met dit referentiekader zinvol geïnterpreteerd. Uitvoerig erop ingaan is hier niet mogelijk. Eén zaak wil ik wel vermelden. Het nut van het referentiekader liet zich al vlug blijken in de interviews. Gegeven de gevoeligheid van de thematiek zijn actoren vaak vrij voorzichtig in hun uitspraken (i.c. het label 'racisme'). Roosblads begrippenkader komt hieraan tegemoet. Meer nog, ze maakt eigenlijk duidelijk dat racisme in deze discussie relatief weinig ter zake doet, maar dat de kern een discussie is over de opportuniteit van bepaalde strategieën voor integratie en emancipatie.

Natuurlijk heeft een casestudy haar beperkingen en Roosblad is daar zeer correct in, maar het boeit. Een aanrader, ook al ben je ooit maar een keer in Amsterdam geweest.

Guy Moors

Huyse, L., S. Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*. Leuven : Kritak, 1991.

Met dit boek hebben Luc Huyse, Steven Dhondt en de mensen van hun ploeg degelijk historisch werk verricht. Ruim vijfduizend uittreksels van vonnissen en arresten werden onderzocht. Er werd duidelijk hard gewerkt om de repressie in

precieze cijfers te gieten; cijfers die uitvoerig in de politiek-historische context van de jaren '42-'52 worden gesitueerd zodat de lezer ook het politieke debat en de politieke strijd waar de repressie deel van uitmaakte niet uit het oog verliest.

Wat bij al die cijfers telkens treft is de omvang die de repressie in die eerste vredesjaren heeft aangenomen. En hier gaat het niet om de 242 geëxecuteerden - een relatief klein getal vergeleken met andere bezettingslanden - maar bijvoorbeeld wel om de ongeveer 55.000 veroordelingen door krijgsraden en -hoven.

Collaboratie was geen marginaal verschijnsel. Een vrij belangrijke groep Belgen was erbij betrokken zeker als je rekening houdt met de gezins- en familieleden.

Huysse en Dhondt hebben die cijfers nauwkeurig gedisseceerd. De types van collaboratie worden opgedeeld. De strafmaat voor de verklikkers, de wapendragers tegen België, de politieke collaborateurs, ... wordt gewogen en vergeleken.

Interessant is hier o.m. de vergelijking tussen de verschillende landsdelen. Tegen de gangbare idee in onderstrepen de auteurs dat niet alleen in aantal (in verhouding tot de bevolking) de vonnissen tussen noord en zuid nauwelijks verschillen maar dat daarenboven "Er (...) in het noorden van het land evenmin strenger gestraft (werd) dan in het zuiden, wel integendeel. Voor elk type van collaboratie zijn er in de Waalse krijgsraden meer criminele (dus zware) straffen uitgedeeld dan in de Vlaamse. Er zijn in Franstalig België verhoudingsgewijze ook meer doodstraffen uitgesproken én uitgevoerd" (pp. 267-268).

Bij de beoordeling van de regionale verschillen in de strafmaat brengen de auteurs de hypothese naar voor dat "hoe ernstiger het dossier, hoe geringer de regionale verschillen in de strafmaat" (p. 237). Alleen het krijgshofgebied Gent wijkt hiervan af. De uitgesproken straffen zijn beduidend minder zwaar.

De vaststelling van Gilissen (1951) dat aan franstalige uniformdragers vaker een criminale straf werd opgelegd dan aan hun nederlandstalige lotgenoten komt hier ook in een ander daglicht te staan. De opdeling van de vonnissen tussen nederlands- en franstaligen geeft aan dat franstaligen in 55% van de gevallen een criminele straf kregen opgelegd tegen 46% voor de nederlandstaligen. Deze opdeling verbergt echter de verschillen binnen elke regio. In werkelijkheid gaapt "tussen Brugge (32%) en Hasselt (93%), tussen Luik (46%) en Doornik (85%) (...) een grote kloof" (p. 214).

Boeiend is eveneens hoe de opeenvolgende regeringen en ministers van justitie onder invloed van de tijd en van de politieke strijd het repressiebeleid doorheen de verschillende wetten en besluiten telkens nieuwe accenten gaven. Terecht laten de auteurs in dit debat een hoofdrolspeler als auditeur-generaal Walter Ganshof van der Meersch doorheen zijn rapporten en brieven hier uitgebreid

aan het woord als een uitstekend klankbord voor de veranderingen in houding bij de politici.

In deel 4 worden oorzaken voor die wijzigingen in het beleid van dichterbij geanalyseerd en geven Huuse en Dhondt aan hoe de repressie een centrale rol speelde in de restauratie van het gezag van de politieke klasse in de nadagen van de oorlog. De grootste rivaal na de bevrijding was het verzet. Met behulp van de geallieerde wapens had de regering een militaire tegenmacht. Maar "voor de politieke demobilisatie van het verzet hebben de traditionele partijen twee strategieën ontwikkeld. Eén ervan liep langs de repressie." (264) "Maar de repressie is vooral belangrijk geweest bij de opruiming van de overige twee hinderpalen : bij de liquidatie van de Nieuwe Orde en bij de herovering van de publieke opinie." (265)

Over de economische collaboratie zijn sinds "L'an 40" van Gérard-Libois en Gotovich (1971) over de Galopin-doctrine en het uitstekende werkje van Gillingham (Geld maken in oorlogstijd : economische collaboratie 1940-1945, Leuven, 1979) nog weinig echt nieuwe zaken geschreven.

Huuse en Dhondt geven hier een goed overzicht van de politiek die met name de regering Van Acker inzake economische collaboratie heeft gevoerd en het conflict dat hieruit volgde met Ganshof van der Meersch. Het ware interessant geweest om wat meer het publieke debat zoals het in de kranten werd gevoerd aan bod te laten komen. Maar hoedanook vormt de economische collaboratie een onderzoeksterrein op zich dat daarenboven alles behalve eenvoudig is. Terecht schrijven de auteurs "Daarmee is een wat paradoxale situatie ontstaan : over de groep van collaborateurs waarrond van 1944 tot 1946 in de politiek de hevigste deining is ontstaan ontbreekt de meest elementaire informatie. Is deze lacune trouwens niet het logische uitvloeisel van de discretie waarmee dit dossier vanaf 1947 is behandeld ?" (233)

En toch voel ik mij ongemakkelijk bij het lezen van dit boek. Toegegeven, dit is misschien een uitermate subjectief gevoel. Toch lijkt dit onbehagen uit de kern van het boek te komen. Ondanks de halve eeuw afstand lees je hier met het TV-journaal in je achterhoofd. De repressie was een peilooog van een ongeëvenaarde periode van gruwel, van oorlogsgeweld, etnische zuiveringen en concentratiekampen. Vandaag zien we dat de draak van het nationalisme, het racisme en het fascisme opnieuw wakker wordt. Van Joegoslavië tot Vlaanderen steken de oude demonen hun kop terug op.

En dan krijgt dit boek wel een andere bijklank.

Ondanks het feit dat de auteurs expliciet de eis tot amnestie afwijzen, kan je niet ontkomen aan het gevoel dat hier tranen worden geplengd voor de beulen. Een gevoel dat waarschijnlijk onvermijdelijk is wanneer je 312 bladzijden over de repressie schrijft zonder dat deze deel uitmaken van een ruimer werk waar ook de collaboratie in haar volle draagwijdte aan bod komt.

De repressie was ongetwijfeld onrechtvaardig wanneer onrechtvaardigheid betekent dat je voor dezelfde feiten naargelang de rechtbank en het tijdstip heel verschillend kon worden gestraft. De repressie was zeker onrechtvaardig wanneer kleine vissen zwaar werden gestraft voor hun politieke collaboratie en de grote haaien van de economische collaboratie van vervolging werden vrijgesteld. Dat de auteurs dit hekelen is terecht. Maar deze 'onrechtvaardigheid' zinkt in het niet bij de terreur, de willekeur, het dagelijkse onrecht dat het nazisme in de jaren voordien over ons land heeft doen neerkomen. En zonder te stellen dat het ene onrecht het andere verschoont kunnen feiten toch alleen worden begrepen vanuit de dynamiek waaruit ze zijn ontstaan. Een stelling die in de epiloog overigens zelf naar voren wordt geschoven maar die we in de loop van de ontwikkeling van het boek hebben gemist.

In zijn inleiding schrijft Luc Huyse : "Onze studie (...) is sociaal-wetenschappelijk van aard" en hij onderstreept : "Politieke passie is haar vreemd".

Het eerste deel van deze uitspraak kunnen we bijtreden. Wanneer bedoeld wordt dat men feiten waarheidsgetrouw en zonder partijdigheid probeert weer te geven en ze zo nauwkeurig mogelijk in hun historisch perspectief probeert te schetsen, dan kan men dit alleen maar onderschrijven.

Maar dat een dergelijk onderwerp passioneel, gevoelsgeladen en politiek blijft daar kunnen auteurs in deze en wellicht ook in volgende eeuw niet omheen. De tweede wereldoorlog en het nazi-tijdperk hebben in Europa (en ook in andere werelddelen) een dermate diepe wonde gekerfd dat elk standpunt, elke studie onvermijdelijk politiek geladen is.

Onverwerkt verleden ... een terecht gekozen titel.

Patrick Deboosere

Kruithof, K., *Binnen en ook Buiten. Overwegingen bij marginaliteit als sociologisch probleem*. Zeist : Kerckebosch BV, 1991.

Deze bundel brengt een aantal opstellen samen die de auteur reeds eerder heeft gepubliceerd rond de thematiek van marginalisering en marginaliteit.

In zijn analyse gaat de auteur zeer helder en heel rechtlijnig te werk. Zijn benadering van marginaliteit als sociologisch probleem onderstreept de vaststelling dat marginaliteit géén randverschijnsel of géén epifenomeen is in onze samenleving. Marginaliteit en het marginaliseren van bepaalde sociale groepen in onze maatschappij is het produkt zelf van onze samenlevingsstructuren. Vanuit deze optiek komt marginaliteit voor als een bijzondere interactievorm die uitdrukt hoe de 'sociale orde' in onze maatschappij zich institutionaliseert en bepaalde sociale groepen structureel aflijnt als 'gedomineerde marginalen' en 'dominerende marginalen'.

De auteur illustreert zijn cultuursociologische beschouwingen met een interessante waaier aan historisch materiaal. Met dit illustratiemateriaal doorbreekt de auteur op een levendige wijze de traditionele karakterisering van gemarginaliseerde groepen, zoals ketters, heksen, bedelaars, joden, kunstenaars en intellectuelen, ... Aan de hand van dit historisch-sociologisch perspectief benadrukt de auteur zeer nadrukkelijk hoe marginaliteit in onze samenleving zich laat beschrijven en verklaren vanuit de inrichting en werking van de maatschappij zelf.

Het analysekader waarin de auteur marginaliteit als sociologisch fenomeen situeert, is het spanningsveld tussen samenleving en individu, tussen determinatie en vrijheid, tussen sociale dwang en creativiteit. Hierbij laat de auteur géén moeite gespaard om duidelijk te maken dat in dit spanningsveld de structurele determinatie zeker niet het overwicht heeft. De creatieve manier waarop individuen deze maatschappelijke determinatie trotseren in hun streven naar identiteit mag hierbij zeker niet verwaarloosd worden.

De auteur waarschuwt in deze beschouwingen rond marginalisering terecht voor éézijdige verklaringsmodellen, zoals deze terug te vinden zijn binnen het functionalistisch denken en bij al te zeer psychologische benaderingswijzen. Toch blijft het gehanteerde analysekader gebrekkig gestoeld op een dualistische verstrengeling tussen maatschappelijke structuren en individuele verscheidenheid. Om dit dualisme tussen samenleving en individu te doorbreken, wordt onvolgende gebruik gemaakt van het 'dualiteitsidee' zoals dit door A. Giddens verdedigd wordt. De sociologische discussie rond marginaliteit kan vanuit deze invalshoek een nieuwe impuls krijgen wanneer maatschappijstructuren niet langer een intrinsiek dominerend karakter toegewezen krijgen, maar in het bijzonder benaderd worden als het medium én terzelfdertijd als het resultaat van menselijk handelen.

Peters, E.W., *Veranderingen in de jeugdfase van meisjes : Generaties vergeleken*. Leiden : DSWO Press, 1992.

In dit boek staat de vraag naar veranderingen in de jeugdfase van Nederlandse meisjes in de jaren vijftig en tachtig centraal. In hoeverre kunnen veranderingen in jong-zijn en volwassen-worden worden geïnterpreteerd in termen van individualisering en worden beschreven als de overgang van een standaardlevensloop naar een keuzebiografie? Aan de hand van statistisch-demografisch materiaal wordt getracht een antwoord te formuleren op de vraag óf er zowel bij meisjes als jongens sprake is van een dominant traject in de jaren vijftig en op welke wijze dit veranderd is in de jaren tachtig. Met deze gegevens formuleert de auteur een eerste antwoord op de vraag naar de overgang van een standaardlevensloop naar een keuzebiografie en worden hypothesen en onderzoeksvragen over veranderingen in de jeugdfase van meisjes in beide perioden aangescherpt. Het antwoord op de vraagstelling naar veranderingen in de jeugdfase van meisjes is gebaseerd op data die verzameld zijn in een kwalitatief, longitudinaal en intergenerationeel vergelijkend onderzoek. Er zijn in totaal 121 vrouwen geïnterviewd, die in verschillende perioden hun jeugdfase beleefden. Dit betreft in de eerste plaats vrouwen die opgroeiden in de jaren '40, '50 en '60. Deze vrouwen (60) zijn afkomstig uit verschillende sociale milieus en beleefden hun jeugdfase in een periode waarin verondersteld wordt dat er sprake was van een standaardlevensloop (het 'moeder, huisvrouw en echtgenote model').

In de tweede plaats zijn meisjes geïnterviewd die in de jaren '80 en '90 hun jeugdfase beleven. De periode waarin de levensloop de karakteristieken van een keuzebiografie zou hebben. Deze meisjes (61), afkomstig uit verschillende sociale milieus, zijn gedurende drie jaar geïnterviewd. In een intergenerationele vergelijking worden de trajecten naar volwassenheid, de biografische oriëntaties en de percepties van maatschappelijke verwachtingen van de 'vroegere en de huidige' meisjesgeneratie vergeleken. Zodoende worden er uitspraken gedaan over de objectieve en subjectieve veranderingen in de jeugdfase. In het jong-zijn en volwassen worden van meisjes in de jaren vijftig en tachtig wordt zowel op empirisch als op theoretisch niveau de vraag naar de individualisering van de vrouwelijke levensloop beantwoord.

Marleen Busschots

van Goor, H. (red.), *Empirische sociologie als opdracht*. Groningen : MB-Boek, 1992.

Ter gelegenheid van zijn vijftienvigjarig jubileum als hoogleraar Empirische Sociologie bood de Rijksuniversiteit te Groningen prof. dr. J.E. Ellemers deze bundel aan.

De bundel omvat drie delen. In een eerste deel wordt onder de titel 'Verandering en continuïteit' door H. van Goor het leven en werk van J.E. Ellemers besproken. Hij komt hieruit naar voren als een zeer veelzijdig wetenschapper. Zijn publikaties worden in Nederland op de voet gevolgd en blijven ook op langere termijn de aandacht trekken. Terecht wijst de auteur op het respect dat voor Ellemers ook in België bestaat, waar hij al meer dan twintig jaar deeltijd-hoogleraar is aan de VUB.

Het tweede deel wordt gevormd door bijdragen van zijn vier huidige collega-hoogleraren van de vakgroep Sociologie die een staalkaart moeten geven van de verschillende onderzoeksgebieden waarop de Groningse sociologen naast Ellemers actief zijn. Vooral opvallend is dat minstens drie van de vier behandelde onderwerpen met name toegepaste sociologie, etnische minderheden en macht ook in het werk van Ellemers voorkomen. Bij het vierde onderwerp, de verklaring van voorkeuren, is dit iets minder duidelijk. W.J.A. van den Heuvel onderzoekt de mogelijkheden van de sociologie aan de hand van de veranderende vraag van ouderen. J.L. Peschar stelt de vraag naar sociale achterstand of discriminatie van etnische minderheden in het Nederlands onderwijsstelsel. F.N. Stockman bespreekt een geïntegreerde visie op macht en S. Lindenberg tenslotte tracht voorkeuren te verklaren. De vier bijdragen zijn van zeer hoge kwaliteit.

De bibliografie van J.E. Ellemers, samengesteld door H. van Goor en B. Stuiver vormt tenslotte het laatste deel van deze bundel. Zij valt uiteen in twee delen, een chronologische en een systematische bibliografie. Wat vooral opvalt zijn de enorme omvang van het werk van J.E. Ellemers en de grote verscheidenheid aan onderwerpen.

Al bij al een leuke bundel voor wie van ver of dichtbij geïnteresseerd is in het werk of de persoon van J.E. Ellemers, maar ook voor wie een idee wil krijgen van de eenheid in verscheidenheid die gevormd wordt door wetenschappers in een vakgroep als de Sociologie.

Jim Van Leemput

Van Peperstraten, Frans, *Samenleving ter discussie : een inleiding in de sociale filosofie*. Muiderberg : Dick Coutinho, 1991.

Het boek is bedoeld als inleidende cursus in de sociale filosofie. Om enige structuur in deze inleiding aan te brengen heeft de auteur zijn boek opgebouwd rond het thema 'macht en rede'. Doorheen het boek wordt dit hoofdthema verder gerelateerd aan vier subthema's die refereren naar andere deelgebieden in de filosofie, nl. (1) het verwerven van kennis, (2) ethiek en moraal, (3) de verhouding tussen mensbeeld en maatschappij en (4) visies op de samenleving. Deze thema's komen niet systematisch aan bod, het boek is gestructureerd rond auteurs en stromingen. Zodoende krijgt de lezer inzicht in het betoog van elke behandelde filosoof. Door de behandelde filosofen en stromingen chronologisch te ordenen (van de Griekse oudheid tot het post-structuralisme) krijgt men ook inzicht in de ontwikkelingen in de sociale filosofie.

Ruim 30 filosofen worden apart belicht. Het begrip 'filosoof' moet echter vrij breed worden geïnterpreteerd. Naast standaardfiguren uit de filosofie, zoals o.a. Plato, Aristoteles, Hobbes, Locke, Kant, Hegel, Marx, Popper en Sartre passeren ook Comte, Durkheim, Weber, Parsons, Habermas, Levi-Strauss, Lacan en Foucault de revue. Ondanks het ruime overzicht dat geboden wordt en het feit dat de aangebrachte thema's dus noodzakelijkerwijze beknopt aan bod komen, wordt het boek nergens banaal. De auteur laat zich niet verleiden tot de schematische of karikaturale overzichten dat men vaak aantreft in overzichtscursussen. Het is daarentegen duidelijk zijn bedoeling om substantiële inzichten mede te delen en hij slaagt daar ook vrij goed in, ook al betekent dit in vele gevallen dat hij een selectie moet maken in het werk van de besproken denkers. Een pluspunt is wel dat de belangrijk geachte werken telkens worden aangegeven, alsook de selectie waarop de bespreking van de behandelde filosoof steunt.

Alhoewel het boek logisch is opgebouwd, kunnen de verschillende hoofdstukken ook afzonderlijk en in willekeurige volgorde gelezen worden. Op die manier is "De samenleving ter discussie" ook uitstekend geschikt als naslagwerk.

Ignace Glorieux

Wester, Fred, *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*. Muiderberg : Coutinho, 1991.

De meervoudige titel is enigszins misleidend. Dit boek bevat minder een diversiteit aan strategieën voor kwalitatief onderzoek, dan wel een strategie. Maar dan wel een degelijk onderbouwde en zorgvuldig uitgewerkte. De 'grounded theory' onderzoeksstrategie wordt geschraagd door het symbolisch interactionisme waarna de methodologische implicaties worden uitgediept en omgezet in een praktische handleiding voor het onderzoek te velde.

Kwalitatieve gegevens worden veelal beschouwd vanuit kwantitatieve invalshoek : zij worden gekenmerkt door een nominaal schaalniveau (m.a.w. de verschillende waarden van de variabele kunnen niet op een kwantitatief continuum uitgedrukt worden) en de mogelijkheden voor analyse zijn bijgevolg beperkt. De kwalitatieve analyse heeft volgens de auteur recht op een eigen methodologisch perspectief. De kern van dit perspectief betreft de gereconstrueerde logica, of de gesystematiseerde weergave van samenhangende onderzoekshandelingen. In de reconstructie van een logica, speelt de eigen interpretatie van het onderzoeksobject en dus het verzamelde gegevensmateriaal, een grote rol. Door het symbolisch interactionisme als theoretisch perspectief te nemen, verwordt het studieobject ook tot subject; de sociale werkelijkheid is immers een voor-geïnterpreteerde werkelijkheid. Sleuteltermen zijn betekenisverlening en interactie en sleutelmechanisme de 'role-taking' : men tracht de gedragssituaties die men onderzoekt te definiëren volgens de betekenis die de betrokkenen er zelf aan hechten.

Een essentieel verschil met de kwantitatieve analyse is ook de voorgestelde onderzoeksstrategie. Deductie maakt plaats voor inductie, hoewel erkend wordt dat voor eender welke onderzoeksstrategie natuurlijk nooit van een volledige tabula rasa vertrokken wordt. Theorie wordt ontwikkeld via het doorlopen van vier fasen : exploratie (ontdekken van begrippen), specificatie (ontwikkelen van begrippen), reductie (bepalen van substantieve begrippen) en integratie (uitwerken van de theorie). De auteur beschouwt deze fasering echter niet lineair maar cyclisch : exploratie en toetsing lossen elkaar af. Het theoretisch onderzoeksproces is immers nooit volledig voltooid. Wanneer echter geen nieuwe informatie meer verkregen wordt omtrent de onderzochte relatie bij herhaling (het zgn. verzadigingscriterium), kan men besluiten tot voorlopige stopzetting van het onderzoek.

Kenmerkend voor de technieken in het kwalitatief onderzoek is, in het verlengde van de 'grounded theory'-benadering, de theoriegerichte gegevensverzameling.

De verschillende onderzoekshandelingen omvatten het interview, de participerende waarneming (die toelaat de context in rekening te brengen), de inhoudsanalyse (de reconstructie van de betekenisstructuur in specifiek onderzoeksmateriaal als communicatieproducten) en de reconstructie van levensgeschiedenissen (om inzicht te verkrijgen in de complexiteit van factoren die de ontwikkeling van sociale verschijnselen bepalen). De analyse van het bekomen materiaal is op zich een steeds terugkerende deelfase van de cyclus van reflectie-waarnemings-analyse-reflectie. In plaats van begrippen te operationaliseren, wordt de omgekeerde weg bewandeld : via het empirisch materiaal probeert men te komen tot conceptualisatie.

Tenslotte dient nog onderlijnd dat in dergelijke onderzoeksprocedure de actieve participatie van de onderzoeker in de produktie van het gegevensmateriaal van groot belang is. Het is de onderzoeker die grotendeels de kwaliteit van haar/zijn gegevens en analyse zal bepalen. Wie zich geroepen voelt, neme de handschoen op... hoewel het boek een aanrader is voor eenieder die zich in methodologie interesseert.

Dominique Van Ryckeghem

Western, John, *A Passage to England. Barbadian Londoners speak of their home.* Londen : U.C.L. Press, 1992.

Dit boek behandelt een onderwerp dat alleszins actualiteitswaarde bezit : de integratie van immigranten in de Westerse samenleving

De auteur heeft uitgebreide gesprekken gevoerd met 12 koppels, afkomstig uit Barbados. Deze koppels hebben zich in de loop van de jaren '50-'60 in Londen gevestigd en zijn sindsdien gaandeweg de sociale ladder opgeklommen. Ze zijn dus niet noodzakelijk representatief voor de ganse migrantenbevolking. De auteur is zich hiervan zeker bewust, en heeft dan ook geenszins de betrachtning representativiteit te bereiken. Hij wil een beeld schetsen van een netwerk van migranten, hun biografieën, hun identiteiten. Het totaalbeeld is gevarieerd, maar tegelijk verrassend gelijklopend. Alle zijn na de nodige tribulaties erin geslaagd zich behoorlijke levensomstandigheden aan te meten. Zelfs al is hun succes sterk verschillend, ze hebben allen een eigen huis verworven in betere wijken van Londen.

Barbados heeft een sterk Engelsgerichte identiteit, zodat de cultuurschok anders was dan voor de meeste immigranten : het betrof de ontdekking that merry ol' England geen zonnig paradijs van cricketspelers was, maar een vaak koud en mistig land, waar de mensen een dito gedrag vertonen. Toch hebben de

betrokkenen zich goed aan de nieuwe omgeving aangepast. Zelfs al is bij sommigen onder hen de nostalgie naar het vaderland voelbaar, identificeren ze zich evenzeer met Groot-Brittannië als met Barbados. Dit geldt a fortiori voor de kinderen van de migranten. De meesten onder hen kennen Barbados enkel als vakantiebestemming, en vertonen slechts zelden de neiging hun voorvaderlijk land als woonplaats uit te kiezen. Zij zijn duidelijk in de eerste plaats Londoners en (in mindere mate) Britten.

Het totaalbeeld is zeker niet geheel rozegeur en maneschijn. Racisme is voor velen ongetwijfeld een probleem, soms zelfs een pijnlijke wonde. Maar het eindresultaat neigt eerder naar het positieve. De ouderen voelen zich geïntegreerd in hun buurt, en voelen geen behoefte zich eerder met een zwarte dan met de Engelse cultuur te vereenzelvigen, zelfs al is hun zwarte identiteit voor hen duidelijk belangrijk. Het zijn eerder sommige jongeren, die zich met een dergelijke cultuur (in de vorm van b.v. rasta) identificeren, zonder echter hun Londense wortels die voor hen vanzelfsprekend zijn te willen verliezen.

Dit boek heeft niet de pretentie een strikt wetenschappelijke visie omtrent migratieproblemen te bieden. Het is echter waardevol als getuigenis en als een pleidooi voor het samenleven van een verscheidenheid van culturen. Een dergelijk goed onderbouwd pleidooi kan alleen maar welkom zijn.

Michel Huysseune

